

VIRTUS ROMANA REDIVIVA: LATINITATEA NAȚIONALISMULUI ARDELEAN ÎNTRE IDENTITATE NAȚIONALĂ, STRATEGIE POLITICĂ ȘI LOIALITATE DINASTICĂ

Valer Simion COSMA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
E-mail: simion.cosma@ulbsibiu.ro

VIRTUS ROMANA REDIVIVA: THE LATINITY OF THE ARDEAL NATIONALISM BETWEEN NATIONAL IDENTITY,
POLITICAL STRATEGY, AND DYNASTIC LOYALTY

Abstract: This article discusses the ways in which the elites of Transylvanian Romanians living in the Habsburg Empire deployed claims to Roman heritage as both a key ingredient of nation building processes as well as a political instrument to secure political rights in a state in which Roman heritage enjoyed high symbolic value. Specifically, the article shows that several generations of intellectuals initially institutionalized in the Uniata (Greek-Catholic) Church, a politically well-situated institution, emphasized Romanians' Roman (rather than Dacian) heritage to define the boundaries of the nation. Furthermore, they used the same ethnogenesis story to highlight Romanians' prestigious status in the geocultural hierarchies of the empire following centuries of marginalization formulated in “civilizational” terms. At the same time, the choice for the Roman heritage also made sense from the perspective of political mobilization strategies to claim political rights denied to Romanians by the imperial status quo while expressing loyalty to the same imperial state itself until the moment it collapsed in the fall of 1918. In short, claims to Roman heritage were instrumentalized to serve nation building, political emancipation, and dynastic loyalty.

Keywords: Roman heritage, nation building, Transylvanian nationalism, inter-imperiality, peasants, Romanians, nationalist elites

Citation suggestion: Cosma, Valer Simion. “Virtus Romana Rediviva: Latinitatea naționalismului ardelean între identitate națională, strategie politică și loialitate dinastică.” *Transilvania*, no. 10 (2022): 26-39
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.10.04>.

Sunt rare lucrările care pornind de la problematici românești să suscite dezbateri academice relevante la nivel internațional și să deschidă șantiere de analiză și interpretare a trecutului și prezentului pe mai multe fronturi disciplinare.¹ Publicată în această toamnă la prestigioasa editură Cornell University Press din SUA, lucrarea *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires* de Anca Parvulescu și Manuela Boată se încadrează din plin în această categorie și crează premisele unei dezbateri de maximă importanță pentru înțelegerea modernității românești și a ruralității ca

parte din această modernitate. Creolizarea² și inter-imperialitatea sunt două concepte care fundamentează această lucrare și prin care este examinată și explicată Transilvania începutului de secol XX, pornind de la romanul *Ion*, publicat în 1920 de Liviu Rebreanu și considerat primul roman modern românesc. Naționalismul românilor ardeleni, a căror identitate s-a dezvoltat într-un spațiu semi-periferic inter-imperial, reprezintă o temă recurentă a lucrării, fiind menționată importanța latinității în această construcție identitară, ca modalitate de a opta pentru o noțiune „albită” a Europei și

de a respinge una creolizată (Parvulescu, Boatcă, 2022: 21).

Pornind de la conceptul de inter-imperialitate teoretizat de Laura Doyle (2012), Anca Parvulescu și Manuela Boatcă dezvoltă un cadru de analiză pentru regiunile care pe parcursul epocilor premodernă și modernă au fost sub controlul mai multor puteri coloniale și imperiale. În opinia lor, moștenirile politice, culturale și economice ale conflictelor inter-imperiale au marcat profund atât formele de organizare socio-economică, cât și autodefinirea/ conceptualizarea grupurilor sociale, plasându-le într-un raport diferit cu Europa occidentală decât în cazul fostelor colonii din Americi. Dacă *diferența colonială* a fost profund marcată de ierarhiile rasiale, etnice și de clasă dezvoltate în colonii, ierarhii mai puțin explicit rasiale, mai pronunțate etnic și în privința clasei sociale pot fi observate în cazul *diferenței imperiale* în rândul imperiilor europene și a foștilor lor supuși. În paralel cu construcția diferenței coloniale peste mări s-a dezvoltat o dublă diferență în Europa, cu extindere spre Asia. Pe de o parte, o diferență externă între nucleul capitalist în curs de dezvoltare din Peninsula Iberică și imperiile tradiționale Otoman și Țarist, de credință islamică și ortodoxă. Pe de altă parte, o diferență internă între nuclee capitaliste noi și vechi, în principal între Anglia și Spania. Momentul divergenței dintre diferența imperială și cea colonială a generat cel puțin două tipuri de subalterni europeni față de modelul hegemonic de putere și apariția unei prime hărți imperiale a Europelor multiple: o auto-proclamată Europă „eroică în nord-vest, o Europă «decadentă» în sud și o Europă constant înapoiată și «epigonică» în est (Boatcă, Parvulescu, 2020: 11-14).

Excelentul volum al lui Parvulescu și Boatcă subliniază importanța latinității în configurația identității naționale și în mobilizarea națională a românilor transilvăneni. Pornind de la această idee și de la generoasele deschideri teoretice și interpretative furnizate de lectura acestei lucrări, urmăresc în acest articol să discut mai în adâncime modurile în care latinitatea a fost utilizată în trei strategii suprapuse: conturarea identității naționale, câștigarea de drepturi politice în efortul de obținere a egalității politice în raport cu etniile dominante și, nu în ultimul rând, formarea loialității dinastice.

Chiar dacă în contribuția de față mă voi concentra asupra românilor transilvăneni³, trebuie subliniat că în pofida apartenenței la configurații imperiale diferite⁴ și cu o dinamică inter-imperială mult mai intensă în cazul Moldovei și Valahiei,⁵ dezvoltarea și consolidarea identității naționale moderne a românilor pe parcursul secolului al XIX-lea a depășit granițele imperiale și au avut ca fundament comun latinitatea și țărănul (și cultura țărănească) (Cosma, 2019). Țărănul este descris ca păstrător al latinității izvorătoare de noblețe și al „specificului național” în pofida ocupațiilor succesive, de o întregă tradiție istorică, etnografică și literară dezvoltată în contextul și ca parte din procesul de construire a identității naționale moderne într-o

perioadă în care Europa de Sud-Est și Balcanii intră pe orbita capitalismului și a competiției globale între puterile imperiale și coloniale.

Dorința de apartenență la lumea Europei Occidentale reprezintă una dintre coordonatele esențiale pe care s-a desfășurat procesul de construire a națiunii moderne (*nation-building*) în cazul românilor, încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Chiar dacă înspre sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea curentul europenist este puternic contrabalansat de reacții autohtoniste de factură nationalist-etnicistă (Marino, 2005: 41), idealul unei națiuni europene, a „intrării în Europa” rămâne o constantă a vieții culturale și politice până în zilele noastre (Matei, 2004: 57). Această coordonată a procesului de construire a identității naționale moderne presupune în cazul românilor o dublă mișcare. Pe de o parte, implică ieșirea dintr-un „Orient” aflat în plin proces de cartografiere și circumscriere de către Europa Occidentală (Said, 1978; Wolff, 1994; Todorova, 1997; Boatcă, 2013), pe de altă parte, implică descoperirea europenității interioare a românilor și depășirea condiției de popor de țărani aflat în mare ecart cultural, politic și economic. Soluția constă în punerea în lumină a latinității românilor și transformarea acesteia în fundament al discursului identitar, cu puternice valențe mobilizatoare în sensul reînvierii virtuților romanității (*Virtus Romana Rediviva*).

Însă, procesul acesta are la bază o contribuție esențială venită nu doar dinspre intelectualitatea românească din Transilvania habsburgică, ci și dinspre autoritățile imperiale interesate să-și consolideze poziția în teritoriu și să extindă baza de impozitare în detrimentul nobilimii transilvănene, în acord cu nevoile de finanțare ale unui stat modern în plină construcție și expansiune (Prodan, 1989: 7-8). Acest efort imperial implica pe lângă confruntarea privilegiilor nobilimii transilvănene, ridicarea stării economice și sociale a țărănimii iobage și jelere și transformarea acesteia în cetățeni loiali, autonomi și utili ai imperiului. În acest context este esențial să avem în vedere că spre deosebire de cazul mișcării naționale maghiare, dezvoltată și consolidată pe o tradiție anti-imperială și care reunește treptat aristocrația și burghezia, în cazul românilor ardeleni este mult mai fezabil un scenariu explicativ precum cel dezvoltat de istoricul Pieter Judson în lucrarea *The Habsburg Empire: A New History* (2016), care susține că în pofida tensiunilor și fricțiunilor, statul habsburgic și mișcările naționale din imperiu erau în multe aspecte mutual constitutive. Fără a romantiza imperiul și administrația sa, acesta chestionează narațiunea hegemonică despre deficitul de încredere în stat și destrămarea inevitabilă a imperiului spre a face loc statelor naționale. Judson arată că modurile în care instituțiile statului imperial, practicile sale administrative și programele sale culturale și infrastructurale ample au contribuit la dezvoltarea

societăților locale cel mai adesea animate de naționalism în paralel cu implicarea societăților și liderilor locali în eforturile dinastiei de a construi un stat imperial unificat și unificator (Judson, 2016: 4). În plus, destrămarea Imperiului Austro-Ungar nu a însemnat depășirea caracterului multicultural, multiethnic și multiconfesional specific majorității teritoriilor înglobate de defuncta monarhie și de alte structuri imperiale care le-au modelat de-a lungul secolelor, ci includerea acestora în noi formațiuni statale construite în jurul unor majorități naționale, cum a fost și cazul României mari. Această transformare a implicat deopotrivă o recalibrare a identităților naționale, o regândire a strategiilor politice aferente și o reconfigurare a ordinii loialităților pentru multe din popoarele cuprinse în cadrul fostului imperiu central-european. În sialul cadrului de analiză judsonian și stimulat de lucrarea recentă publicată de Anca Parvulescu și Manuela Boatcă, consider necesară redeschiderea discuției despre latinitate ca fundament al identității naționale românești în strânsă legătură cu procesul de loializare dinastică și construire a statalității imperiale în Transilvania habsburgică.

Procesul de folosire a latinității de către elitele românilor ardeleni pentru a imagina națiunea și a cere drepturi s-a intersectat și a fost influențat de folosirea latinității de către statul imperial pentru a obține loialitate și coeziune pe parcursul a aproximativ două secole. Cele două procese convergente s-au desfășurat într-un spațiu multiethnic, multilingvistic și multiconfesional, catalogat corect de autoare drept reprezentativ pentru condiția inter-imperială a multor regiuni ale lumii aflate la intersecția unor puteri imperiale sau sub dominații imperiale succesive (Parvulescu, Boatcă, 2022: 3-4).

Români în Imperiul Habsburgic

Când Transilvania a devenit parte a Imperiului Habsburgic în 1698, românii⁶, deși reprezentau cea mai numeroasă populație de pe cuprinsul principatului⁷, aveau un statut inferior celorlalte populații conlocuitoare. Acest statut inferior era derivat din condiția de țărani, iobagi sau jeleri, specifică majorității românilor și din apartenența la creștinătatea răsăriteană, ortodoxă (Prodan, 1989: 7-28). Împărțirea puterii politice între cele trei „națiuni feudale” sau „națiuni de stări” (*Unio Trium Nationum* – diferite de sensul etnicist și/sau democratic al națiunii moderne) s-a impus în secolul al XV-lea, după răscoala țărănească de la Bobâlna din anii 1437-1438 (Pascu, 1963) și a fost completată de *Tripartitum*-ul lui Werboczi de după răscoala din 1514, condusă de micul nobil secuieci Makfalvai Dózsa György. Puterea politică se împărțea între nobilime (*natio Hungarica*), care grupa toți nobilii, indiferent de etnie sau limbă, acesteia adăugându-i-se elitele sașilor (*natio saxonica*) și secuilor (*natio siculica*). *Tripartitum*-ul lui Werboczi definește șerbia în termeni punitivi, în legătură cu „trădarea” țăranilor răsculați⁸ și

face o separație categorică între nobil și nenobil, între *populus*, care e poporul nobiliar și *plebs*, masa supușilor, masa neprivilegiaților. Doar categoria privilegiaților au calitatea de cetățeni ai țării (*regnicolae*), plebea fiind exclusă (Prodan, 18989: 355).

În urma Reformei religioase, această ordine juridică a fost completată în secolul al XVI-lea cu sistemul celor patru religii recepte (*recepta religio*) – reformată, evanghelică, unitariană și catolică –, confesiunea ortodoxă și religia iudaică erau tolerate, dar adepții lor nu aveau acces la puterea politică. Această ordine juridică s-a perpetuat până la revoluția din 1848 (Bernath, 1994: 31-37; Pál, 2012: 18; Pop, 2012: 19; Lendvai, 2013: 96-98). Trebuie subliniat că deși ortodoxia nu a fost o religie receptă (mai precis o confesiune), încă nu a fost depistată vreă sursă documentară care să sugereze că s-ar putea vorbi de o persecuție sistematică a ortodocșilor, discriminarea românilor fiind, în primul rând, de ordin social și juridic (Nagy, 2021: 9-11).

Pe de altă parte, consolidarea în timp a acestui statut inferior din punct de vedere juridic și social a avut o influență capitală în elaborarea stereotipurilor etnice despre români și religia lor. Geneza imaginii moderne a românilor datorează extrem de mult percepției și descrierilor din vremurile anterioare, elaborată atât în contextul conviețuirii cu maghiarii, secuieci și sașii, cât și în contextul misiunilor apostolice în vederea extinderii catolicismului și a încercărilor de impunere a reformei religioase asupra românilor (Heitmann, 1995: 44-45; Grancea, 2002:12-13). După cum observase istoricul clujean Sorin Mitu, cu referire la formarea imaginii moderne a românilor în cultura maghiară, acest proces s-a derulat cu precădere în prima jumătate a secolului al XIX-lea, implicând „topirea și remodelarea unor clișee tradiționale”, cu rădăcini în Evul Mediu, „în creuzetul unei noi imagini etnice”. Ruralitatea și alteritatea religioasă întruchipate de români, atât la nivelul folclorului, cât și al unor referințe culte precum scrierile istoriografice din secolele XVII-XVIII sau culegeri de legi, ca *Tripartitum*-ul lui Werboczy (1517), *Approbatæ Constitutiones* (1653) și *Compilatae Constitutiones* (1669), alături de diferențele culturale și de civilizație materială, reprezintă coordonatele majore pe care s-au dezvoltat aceste stereotipuri (Mitu, 2013: 353-356). Acestor trăsături li se adaugă cele cuprinse în descrierile unor observatori străini care au cutreierat aceste meleaguri în perioada premodernă și cele cuprinse în lucrarea *Descriptio Moldaviæ* a domnitorului moldovean, Dimitrie Cantemir, a cărei primă ediție apărută în limba germană în 1771 a constituit o sursă importantă de informare și suport argumentativ pentru mulți călători și observatori din straturile educate ale Europei, în special când venea vorba de religiozitatea acestora (Heitmann, 1995: 248).

Înființarea Bisericii Greco-Catolice în 1697 a reprezentat o măsură politico-religioasă cu profunde reverberații asupra comunității românești din Transilvania. Apariția

acestei biserici, o consecință a *Reconquistei* catolice în Europa Centrală și Răsăriteană, reprezintă și o expresie a suprapunerii intereselor de stat habsburgice peste prozelitismul Reformei catolice (Bernath 1994: 77; Miron 2004: 36). După aproape două secole de suzeranitate otomană și o serie de conflicte între puterile otomană și habsburgică, la care au luat parte de multe ori și armate ale unor principii sau regi din Transilvania, Polonia sau Valahia, Transilvania și apoi Banatul au fost încorporate treptat în monarhia austriacă, unirea bisericească fiind parte a acestui proces de consolidare a dominației imperiale.

Unirea cu Biserica Romei s-a făcut prin convertirea ierarhilor ortodocși transilvăneni în urma unor negocieri care garantau privilegiile și imunități menite să îmbunătățească nivelul de trai și starea socială a clericilor români. La schimb, noua biserică recunoștea patru puncte dogmatice, printre care primatul papal și *filioque*, dar păstra ritul și tradițiile răsăritene. Unirea era descrisă în termenii unei reveniri la unitatea anterioară cu Biserica Romano-Catolică și garanta noii biserici intrarea în categoria confesiunilor privilegiate (Miron, 2004: 40). În acest sens, împăratul Leopold I (1657-1705) a emis două diplome în 1699 și 1701 prin care toți preoții ortodocși care au acceptat unirea cu biserica Romano-Catolică urmau să se bucure de aceleași drepturi și privilegiile de care beneficia clerul romano-catolic. Printre aceste drepturi era și scutirea de obligațiile în muncă și de dijma față de nobilime (Hitchins 2013: 249). Pe măsură ce vestea unirii a pătruns în lumea satelor și în mediile monahale ortodoxe, în special pentru că se considera că Biserica Ortodoxă nu mai există, fiind absorbită în noua construcție confesională, au apărut și primele mișcări de revoltă. Cele mai puternice revolte au avut loc pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, sub conducerea călugărilor ortodocși Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara. Deși au fost reprimare violent de către autoritățile imperiale, aceste revolte au determinat recunoașterea existenței confesiunii și Bisericii Ortodoxe. Populația românească din Imperiul Habsburgic era astfel scindată în două mari comunități confesionale, cea ortodoxă fiind subordonată pe linie ierarhică bisericii sârbești până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Iorga, 2012: 128-133; 297).

Dezvoltarea și consolidarea instituțională a noii biserici a urmat direcțiile principale ale Conciliului de la Trent (încheiat în 1563), acordând o importanță majoră catehezei și vizitațiilor canonice menite să ia pulsul parohiilor și să contribuie la trasarea unor sarcini cu caracter birocratic preoților. Preoții aveau obligația de a ține registre cu informații despre nașterile, căsătoriile și decesele enoriașilor (Burke 2004: 178). Aceste atribuții se vor extinde și asupra clerului ortodox, fiind foarte importante puterii imperiale interesate nu doar să-și consolideze poziția în noile teritorii cucerite, ci și să-și disciplineze și loializeze noii supuși. Acest parteneriat între biserici și stat este reflectat și de rolul major al

clerului în sprijinirea măsurilor modernizatoare ale noii administrații și în diseminarea propagandei pro-imperiale pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea (Mitu, 2000: 45; Maior, 2006: 190; Dumitran, 2007: 82-86; Cosma, 2008: 15-16).

O altă consecință importantă a unirii bisericești a fost dezvoltarea unui sistem educațional de inspirație occidentală, menit să formeze clerici mai bine școliți și să contribuie la amplul proces de disciplinare socială specific consolidării în teritoriu a puterilor imperiale moderne. Alături de bursele de studiu date unor tineri greco-catolici pentru a studia în instituțiile de învățământ catolice de la Roma sau Viena, aceste instituții educaționale au contribuit la apariția primelor generații de intelectuali români formați în tradiția epistemologică și teologică occidentală (Câmpeanu, 2008). În strânsă legătură cu aceste generații de cărturari, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, latinitatea românilor devine o temă în jurul căreia se construiește identitatea națională a românilor, atât în scrierile intelectualității românești, cât și în politicile imperiale. Să le luăm pe rând.

Latinitatea ca fundament al identității naționale în context imperial

În primul rând, latinitatea românilor nu este o invenție a intelectualității românești din secolul al XVIII-lea, cronici și manuscrise - românești și străine - din perioade anterioare vorbind despre valahii din Transilvania, Moldova și Valahia ca despre o populație romană (Ambruster, 1993: 271; Neagotă, 2011: 12; Hitchins, 2013: 260). Episcopul greco-catolic Inochentie Micu Klein menționează argumentul descendenței directe a românilor din coloniștii romani aduși în Dacia în petițiile pe care le adresează autorităților imperiale pentru a solicita punerea în aplicare a drepturilor prevăzute în diplomele Leopoldine (Hitchins, 1999: 57). O formulare clară și argumentată a descendenței directe din romani a românilor este cuprinsă în lucrările *Despre schismaticia grecilor* (1746) și *Despre articulusurile ceale de price* (1746), scrise de Gerontie Cotore, ulterior devenit vicar al bisericii Greco-Catolice: „căci și noi avem sânge autentic de roman, din moment ce strămoșii noștri de pe vremea împăratului Traian au fost trimiși în aceste locuri” (2000: 17)

Gerontie Cotore avansează ideea declinului românilor pe parcursul Evului Mediu datorită ruperii acestora de creștinătatea occidentală și integrării acestora în biserica răsăritului. Unirea cu biserica Romano-Catolică este descrisă ca un moment al renașterii, o reafirmare a latinității inerente românilor (Cotore, 2006; Hitchins, 2013: 253-254).

Latinitatea românilor și necesitatea iluminării poporului sunt coordonatele majore pe care se articulează discursul și eforturile următoarei generații de

cărturari români, cunoscuți posterității sub denumirea de Școala Ardeleană. Deși de formație teologică, aceștia sunt animați de ideile iluminismului, în special de versiunea germană a acestuia, educația și rațiunea fiind instrumentele cheie în vederea emancipării și transformării în cetățeni a populației de țărani din rândul căreia se ridicaseră. Asumându-și rolul de elită luminată, aceștia produc pe parcursul câtorva decenii un număr impresionant de lucrări de istorie, gramatică, dicționare, teologie, morală și manual școlare, punând practic bazele unei culturi naționale moderne (Tóth, 2001; Hitchins, 2013: 259; Duțu, 1968: 296-326; Neumann, 2006: 143-146). Dacă scrierile catehetice au contribuit la întărirea controlului bisericii asupra pietății populare și la profilarea noii identități confesionale, lucrările dedicate istoriei și limbii românilor au pus bazele discursului identitar și au marcat primele intervenții menite să prelucreze limba în acord cu viziunea cultivată.

Principalii artizani ai acestui proces sunt Samuil Micu (1745-1806), Gheorghe Șincai (1754-1816) și Petru Maior (1756-1821). Pentru aceștia limba și istoria erau principalele elemente care distingeau o națiune de altele și-i configurau pedigree-ul (Hitchins, 1999: 128). În cele patru volume care alcătuiesc *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, Samuil Micu formulează cea mai radicală teorie a descendenței românilor din coloniștii romani, începându-și lucrarea cu fondarea Romei de către Romulus și Remus. Mai departe, creștinismul ar fi pătruns în Dacia tot pe filieră romană, avansându-se astfel un argument istoric în favoarea Bisericii Greco-Catolice. Dar partea cea mai radicală a acestei teorii vizează războaiele daco-romane, în opinia sa dacii fiind exterminați de către romani (Hitchins, 2003: 259).⁹ O astfel de interpretare relevă atât dorința de a sublinia noblețea românilor și astfel îndreptățirea de a revendica drepturi politice în calitate de urmași ai Romei, cât și preocuparea pentru îndepărtarea oricărei legături cu dacii, întrucă a barbariei. Teoria lui Samuil Micu, cu diferite nuanțări, modificări și adăugiri, a fost împărtășită și de către alți autori contemporani, precum Gheorghe Șincai¹⁰ sau Petru Maior¹¹.

Puritatea latinității românilor este probată de Samuil Micu și alți cărturari și printr-o serie de obiceiuri și credințe ale țăranilor descrise ca fiind similare cu cele ale strămoșilor din peninsula Italică (Bîrlea, 1974: 33-49; Neagoț, 2011: 13-14)¹². Dacă scrierile istorice au contribuit la luarea în posesie a trecutului național și la scoaterea românilor din categoria „popoarelor fără istorie” (Țichindeleanu 2015: 7; Mignolo 2015: 76), lucrările lor în domeniul filologiei și lingvisticii au reprezentat o intervenție asupra prezentului, în sensul purificării și latinizării limbii române. Prin lucrări precum *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780) sau *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum* (Buda, 1825) aceștia au făcut mai mult decât să pună bazele teoretice ale studiului limbii române. Pentru că vedeau

limba română ca o versiune alterată a latinei clasice, au purces la o revenire cât mai apropiată de forma ei originală și la standardizarea acesteia.

Cea mai radicală măsură a fost înlocuirea cu alfabetul latin a alfabetului chirilic folosit până atunci¹³. Pe lângă această schimbare de mare impact, au inaugurat folosirea unui sistem de transcriere latină și o ortografie mai degrabă etimologică decât fonetică (Șăineanu, 1895: 4-5; Hitchins, 2003: 261-262). Acest proces de latinizare a limbii române, în special prin adoptarea alfabetului latin, evidențiază și dorința de desprindere de lumea răsăriteană, slavonă, fiind un pas înainte către „revenirea” în lumea civilizată, occidentală. Alături de convertirea la greco-catolicism și ca o consecință a acesteia, cultivarea latinității de către elita intelectuală este și un proces de dez-orientalizare a românilor. „Căderea în Orient” ca urmare a succesivelor invazii migratoare și a intrării românilor în sfera creștinismului răsăritean este privită de către acești cărturari și mai apoi de alte generații de intelectuali drept o cauză a înapoierii românilor și a condiției lor de primitivi, după cum ilustrează o astfel de formulare: „Astfel se introduce în stat și în Biserică limba slavă, care stăpânește toată viața noastră intelectuală, tot sufletul nostrum, ținându-l în cătușele înădușitoare ale unui întunec de aproape opt veacuri” (Păclișanu, 1910: 30)¹⁴

Deși erau profund preocupați de educarea și civilizarea țăranilor care alcătuiau majoritatea covârșitoare a națiunii române, deși obiceiurile și credințele populare erau folosite ca argument al latinității românilor, elita intelectuală și clericală a acestei perioade nu-și putea imagina țăranii ca făcând parte din națiunea politică pentru a căror drepturi militau (Hitchins, 1999: 131). Petițiile pe care le-au inițiat, dintre care cea mai faimoasă este *Supplex Libellus Valachorum* din 1781, revendicau drepturi în virtutea unei moșteniri aristocratice și negau faptul că românii ar fi un neam de țărani (Prodan, 1967: 493-510; Drace-Francis, 2013: 44). Considerându-i ignoranți și superstițioși, așa cum erau catalogați țăranii peste tot în Europa acelor timpuri, aceștia vedeau ca necesară o lungă perioadă de tutelaj înainte ca țăranii să fie în stare să participe integral și într-un mod rațional în afacerile publice (Hitchins, 1999: 131). Dacă prin educarea în școlile greco-catolice și romano-catolice din Transilvania, Viena și Roma, o minoritate reușește să se cupleze la modernitatea occidentală și să se integreze într-un alt univers cultural, dobândind statutul de subiect capabil să raționeze, marea masă a populației țărănești rămâne în continuare în afara modernității, având în continuare calitatea de obiect al cunoașterii, descrierii și al politicilor civilizatoare exercitate de elitele intelectual-clericale și de autoritățile imperiale. Celebrarea țăranului ca depozitar al „ființei neamului” și revalorizarea sa și a culturii țărănești în cadrul culturilor naționale urma să se petreacă într-o nouă fază culturală și cu o nouă generație de cărturari.

În contextul Romantismului ce cuprinde spațiul

europăean în debutul veacului al XIX-lea, în linia lui Herder și a fraților Grimm, și care pătrunde în lumea românească pe la mijlocul secolului, cântecele și poveștile populare, credințele și obiceiurile „străbune” specifice comunităților țărănești, încep să fie percepute într-o altă optică. Odată împlânzită perspectiva iluministă care le cataloga drept superstiții și semne ale înapoierii și primitivismului, acestea apar ca fiind mai mult decât depozitare ale unei înțelepciuni ancestrale, având puternice valențe identitare. O mare parte din practicile și obiceiurile ce animau lumea țărănească încep să fie privite și recuperate ca parte a unei culturi populare, naționale, adevărate păstrătoare ale „ființei naționale”, exprimând particularitățile și specificul acesteia.

Dacă un Herder sau un Goethe căutau în folclor, sub diversitatea ipostazelor, unitatea lui *genus humanum*, Romanticismul, cu precădere romantismul micilor națiuni din Răsărit, pune accent tocmai pe latura particulară, pe ceea ce e specific și ireductibil. Literatura orală și anonimă, ignorată sau disprețuită de opinia savantă, capătă o funcție exponențială: misiunea ei devine relevarea identității sufletești a popoarelor, conferirea de legitimitate și justificarea pretenției la autodeterminare; aceasta servește drept reconfortare și argument; ajunge obiect de studiu, dar și un mijloc de prozelitism extrem de eficace (Cornea, 1972: 499). Conceptul de folclor a apărut în Europa în secolul al XIX-lea și presupunea la origine: tradiția, obiceiuri arhaice, festivaluri care au supraviețuit, cântece și povestiri străbune, imposibil de datat, mituri arhaice, legende, fabule, proverbe etc. Folclorul implica, de asemenea, și „iraționalul”: credințe în fantome, spirite și demoni, utilizarea de amulete și talismane. Din perspectiva literaților urbani, adică a celor care au elaborat ideea de folclor, aceste două atribute majore – tradiția și iraționalitatea – se potrivesc numai societăților țărănești sau primitive, astfel că apare o a treia calitate majoră: ruralitatea. Această triadă a dominat conceptul de folclor multă vreme, uneori chiar și azi. În timp o altă calitate majoră s-a alăturat triadei, comunalitatea/colectivismul, devenind un atribut central. (Ben-Amos, 2005:10-11).

A doua jumătate a secolului al XIX-lea aduce un amplu proces de culegere a diferitelor tipuri de materiale folclorice. Gazetele românilor transilvăneni deschid rubrici de folclor și tradiții, de prezentare a diferitelor materiale culese din lumea satului și lansează apeluri pentru conservarea acestora, pentru păstrarea nealterată. Cea dintâi publicație românească în care se poate observa o preocupare sistematică pentru valorificare creației orale, componentă fundamentală a folclorului țărănesc, este *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (1838-1865) (Cornea, 1972: 506). Apetitul pentru cunoașterea și stocarea zestrei țărănești crește constant și se răspândește pornind de la intelectuali de anvergură precum Timotei Cipariu sau Gheorghe Bariț, înspre *intelligentsia* micilor așezări urbane sau cea rurală,

determinând un entuziasm al organizării și al inițiativelor în diferite forme. Multe din societățile literare înființate în entuziasmul pre și post pașoptist pun bazele unor publicații precum revista *Filomela* – organ publicistic al *Societății de lectură a elevilor din clasele superioare de la Blaj* (Florea, 1994: 66-72), în care sunt și secțiuni largi dedicate folclorului. Publicații periodice precum *Telegraful Român* tipărit de Mitropolia Ortodoxă de la Sibiu, *Gazeta de Transilvania*, *Familia*, *Amicul Familiei* și alte reviste pledează constant pentru necesitatea culegerii folclorului. Cei mai mulți culegători de folclor sunt preoții și învățătorii (G. Constantinescu, 1998), aspect deloc surprinzător având în vedere faptul că pentru românii ardeleni multă vreme bisericile au reprezentat singurele instituții care coordonau activitatea educațională, culturală și politică (Hitchins, 2000:16).

Din categoria textelor menite să mobilizeze intelectualitatea românească în vederea culegerii de materiale folclorice amintesc contribuția lui George Barițiu. În *Foaia literară* din 7 mai 1838 acesta lansează un apel pentru culegerea de material din „gura” poporului, și anume: „feliurimi de obiceiuri vechi, povestiri, care ar avea ceva înșămnare istorică și arheologică și care ar vădi trăsuri de caracter pentru noi, precum și cântece populare, de care la noi sunt foarte multe și interesante, și iarăși unele frăsuri, proverbur, ziceri originale românești, care ar fi mai puțin cunoscute sau numai într-un dialect obicinuite”. De asemenea comentează în 29 ianuarie 1839; „Dorul inimii noastre, mai de multe ori descoperit, este că doar pe încetul se vor scula bărbați care nu-și vor pregeta a culege odată cântecele osianilor și a barzilor românești, originale, neschimbate, neatinsse, cum se află în gura poporului, în munți, în văi, la șesuri și oriunde. Să vedem care nație se va întrece cu aceste. Cine nu știe cum că în cântecele, în povestirile, în jocurile, obiceiurile, ceremoniile unei nații se află mai cu deosebire trăsăturile adevăratului caracter?” (Cornea, 1972: 508).

Evidențierea latinității românilor prin documentarea unor sărbători, credințe și practici populare este fundamentală în studiul folclorului de la începuturile sale până în secolul al XX-lea, după cum probează activitatea unor folcloriști precum Atanasie M. Marienescu (Bîrlea, 1974.) Evidențierea latinității reprezintă mai mult decât o paradigmă specifică unei perioade a cercetării folclorice românești sau o direcție de cercetare. Este vorba de un principiu care a influențat atât selectarea materialelor folclorice, prelucrările acestora, atunci când a fost cazul, precum și maniera de elaborare a discursului descriptiv sau analitic, fiind parte din luptele politice duse în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în cadrul monarhiei habsburgice. O analiză aprofundată a ideii romane și a comparatismului latinizant găsim la Bogdan Neagotă, într-un studiu publicat în 2011.

Dacă în cazul primelor generații de cărturari români, latinitatea oferea în primul rând noblețe și legitimitate într-un context politic în care drepturile politice,

libertățile și privilegiile se fundamentau pe statut și descendență, pentru generațiile ulterioare latinitatea probează pe lângă noblete și continuitate, unitatea românilor. Chiar dacă se subliniază bogăția folclorului, diversitatea sa, se caută o dimensiune unitară, se accentuează românitatea acestuia, diversitatea nefiind privită ca diferență în sens esențial, ci ca o variațiune pe o temă, chipuri ale aceluiași conținut spiritual și etnic. Importanța unității și rolul major al acestui criteriu în selectarea materialului și în organizarea discursului despre latinitatea culturii române tradiționale, reiese din dezbaterile legate de tipul de costum național reprezentativ pentru românii ardeleni și, prin urmare, potrivit pentru a fi purtat.

Această idee a costumului național și dezbaterile aferente reprezintă una dintre multele tentative de sincronizare a intelectualității românești cu ceea ce se petrecea în mediile altor naționalități transilvănene, în acest caz cu inițiativa elitei maghiare care se străduia să pună în valoare costumele țărănești în garderoba burgheziei. Dar pentru români, optarea pentru un model unic de costum național s-a dovedit a fi o întreprindere fără sorti de izbândă. În această dezbateri, Ioan Pușcariu a sugerat că un asemenea costum ar trebui să îndeplinească două cerințe: ar trebuie să evidențieze cu precădere ceea ce particularizează portul românesc în raport cu portul celorlalte nații și ar trebui să valorifice ceea ce este comun, în plan vestimentar, tuturor românilor. Legat de a doua cerință, acesta considera că moștenirea romană este elementul comun tuturor costumelor tradiționale, indiferent de regiune. În cadrul aceleiași dezbateri, Athanasie Marienescu a căzut de acord cu ipoteza originii romane a costumelor tradiționale și afirmă că acest tip de costum s-a păstrat în toate regiunile locuite de români, însă atunci când încearcă să schițeze un tipar standard al acestui costum, asociază elemente variate din diverse regiuni. Eforturile sale n-au reușit să convingă opinia publică, în primul rând datorită eliminării unor caracteristici regionale considerate importante. În viziunea acestuia, costum ideal poate fi elaborat numai prin „civilizarea” diferitelor modele regionale, metodă folosită de el și în editarea colecțiilor sale de folclor literar și care presupunea alcătuirea dintr-un mare număr de balade a unui prototip ce se dorea a fi versiunea originală a tuturor variantelor.

O contribuție importantă în această dispută are și George Barițiu care organizează în 1862 la Brașov prima expoziție etnografică românească. Alături de alți apologeti ai portului național, acesta consideră că prin costumul național românii au o dovadă a originii latine. Admite că e greu de stabilit care dintre costumele românești au fost aduse de coloniștii romani și care dintre cele din Moldova sunt împrumuturi de la italienii genovezi ce au dominat multă vreme Marea Neagră. Stabilește și un număr de zece costume principale, „necorcite”. (Marica, 1977: 247-256).

Latinitate și loialitate dinastică

Anterior încorporării în Imperiul Habsburgic și în sfera creștinătății occidentale, prin calitatea lor de țărani, ortodocși și rezidenți ai unui spațiu aflat în afara lumii civilizate, românii făceau obiectul unei multiple expulzări în afara modernității. Conform narativei identitare și modernizatoare inaugurată de prima generație de cărturari români, marea masă țărănească a ieșit parțial din această stare de multiplă excludere, ajungând la statutul de „primitivi” din interiorul/de la marginea lumii civilizate, în calitatea lor de supuși greco-catolici ai Imperiului Habsburgic.⁵ Însă, discuțiile despre latinitatea românilor care le legitimează dreptul la o condiție juridică, socială și economică mai bună, nu au fost doar o consecință a înființării Bisericii Unite.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, autoritățile imperiale demarează un amplu proces de cartografiere și „lizibilizare” (Scott, 2007: 18) a noilor teritorii cucerite și a populațiilor aferente unui teritoriu disputat multă vreme cu Imperiul Otoman și principii ai Transilvaniei, precum Francisc Rákóczi al II-lea. Acest proces ambițios de cartografiere, definitoriu pentru modernitate/colonialitate (Parvulescu, Boatcă, 2022: 26), a fost prefațat de câteva încercări succesive de conscripții de dare, începând cu 1713, după înfrângerea rezistenței militare a menționatului principe transilvănean (Prodan, 1989: 8). Pe urmele conscripțiilor fragmentare, Conscripția generală din 1750 evidențiază problema iobăgiei ca fiind fundamentală pentru noua administrație imperială, țărănimea fiind baza fiscală a statului în această provincie, în condițiile în care nobilimea era scutită de plata impozitelor iar orașele, în virtutea diferitelor privilegii, aduceau prea puțin în vistieria imperială. Creșterea veniturilor statului nu se putea face doar prin creșterea numărului contribuabililor, a populației, fiind necesară producerea unei schimbări radicale în direcția ridicării bunăstării supusului plătitor de dări. „Țărănimea, ca cea mai numeroasă clasă a cetățenilor, care e temeliea statului și astfel și cea mai mare a lui putere, să fie ținută într-o astfel de stare ca să se poată hrăni pe sine și familia sa și pe lângă aceasta în pace și în război să poată plăti dările publice” afirma împărăteasa Maria Tereza în legătură cu reglementarea urbarială din Silezia, citatul fiind redat de istoricul David Prodan în faimoasa sa lucrare despre iobăgia transilvăneană (1989: 24).

Începe o lungă dispută între administrația imperială și nobilimea transilvăneană în privința iobagilor și jelerilor, problema țărănimii devenind o importantă problemă politică. În cuvintele istoricului David Prodan,

„în concurența dintre stat și nobilime în exploatarea iobagului, statul trebuie să-i deplaseze acestuia ostilitatea dinspre sarcinile publice înspre cele senioriale, să apară ocrotitorul lui, să-l atragă de partea lui, să-i îndrepte ostilitatea împotriva nobilimii. Atrăgând pe iobag de partea sa, regimul n-avea să se mai teamă de

solidarizarea lui cu nobilimea în vreo mișcare racoșiană. Îl va putea, dimpotrivă, utiliza de câte ori are nevoie ca o amenințare pentru nobilimea recalcitrantă, va putea-o constrânge mai ușor la fidelitate. Trebuie cultivată deci conștient, ca o constantă politică, simpatia țărănimii, credința ei în împăratul ocrotitor.” (Prodan, 1989: 24)

Întreg secolul al XVIII-lea este o perioadă de eforturi multiple ale noii administrații imperiale de a remodela societatea transilvăneană atât de neomogenă sub aspect confesional, juridic, lingvistic și etnic, în vederea întăririi controlului imperial și de a impune în toate teritoriile ocupate de monarhie un set comun de instituții (Judson, 2016: 5). Din perspectiva populației românești, intervenționismul imperial este resimțit pe mai multe planuri, începând cu scindarea confesională în vederea înființării Bisericii Greco-Catolice, succesivele conscripții urbariale și înființarea regimentelor de graniță de la Orlat și Năsăud. Aceste intervenții au stârnit reacții de rezistență din partea populației românești, fiind reprimare brutal de către administrația imperială, după cum probează cazul țăranilor năsăudeni răsculați în 1763 sub conducerea lui Tănase Todoran, în contextul înființării regimentelor de graniță (Șotropa, 1925). În acest context, latinitatea a reprezentat o punte esențială între țărănimia românească și administrația imperială, aceasta din urmă având o contribuție esențială în descoperirea, validarea și cultivarea latinității românilor în vederea integrării acestora în noua structură imperială. Cazul populației din cele 44 de sate năsăudene militarizate în contextul funcționării Regimentului II de graniță românesc în perioada 1762-1851 este ilustrativ pentru modul în care latinitatea a fundamentat deopotrivă procesul de loializare dinastică și de construire a identității naționale moderne.

În 1771, Consiliul militar al Curtții vieneze solicită feldmareșalului-locotenent von Preiss, general-comandant al zonei, o „descriere completă” a Marelui principat al Transilvaniei. Această descriere se bazează pe conscripția din 1760-1762 (Bernath, 1994: 209-213) și a avut un rol important atât în formarea unei imagini despre această populație, cât mai ales în elaborarea unor măsuri și reforme care să ducă la transformarea românilor în cetățeni utili și loiali Imperiului. O altă descriere a Transilvaniei, realizată tot de un funcționar imperial pe nume Thoman, este *Beschreibung von Siebenbürgen* (1781). După cum a subliniat istoricul Mathias Bernath, în prezentarea „firii românilor” este vizibilă legătura dintre „descriere” și tendința moralizatoare, în sensul unei pedagogii de stat. Cele două descrieri spun că valahii „ar trăi după simțurile și înclinațiile lor, ar fi dedați băuturii, ușuratici, răzbunători, tentați să emigreze în principatele extracarpatiche”. În descrierea sa, Thoman face legătura între caracterul românilor și condiția lor de oprimați (Bernath, 1994: 212).

Privirea imperială civilizatoare observă sub stratul de barbarie și sălbăticie latinitatea românilor și implicit

compatibilitatea cu civilizația europeană datorită acestei descendențe. Cele două descrieri subliniază originea nobilă a românilor – „o rămășiță și urmași ai vechilor colonii romane” – și faptul că, în pofida superiorității numerice și a vechimii sunt lipsiți de drepturile constituționale (Bernath, 1994: 213). Latinitatea românilor este evidențiată și de scrierea cu caracter literar *Poëmation de secundae legione Valachica sub Carolo barone Enzenbergio* a ofițerului imperial Anton Cosimelli, care descrie populația românească din ținutul Năsăudului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în contextul pacificării zonei și organizării graniței imperiale sub conducerea lui Carol Enzenberg: „Locuitorul de pe Someș (...) izolat de aproape orice societate omenească, avea imprimată pe frunte, sălbăticia primitivă, și îmbrăcat cu veșminte de rând și nelucrate, era neîngrijit pe tot corpul.” (Bichigean, 1925: 14).

Această nobilă descendență din legiunile romane este cultivată în rândul grănicerilor năsăudeni de către autoritățile imperiale în cadrul proiectului de loializare a populației prin organizarea regimentului năsăudean sub egida *Virtus Romana Rediviva*. Acest simbol era scris pe drapelele celor două batalioane, pe drapelul Institutului militar năsăudean și era gravat pe toate sigiliile oficiale ale Regimentului. Deviza primului batalion de infanterie era: *Pro Imperatore, honor et gloria* iar cel de-al doilea batalion: *Perpetua Fides*. Aceste devize erau scrise cu litere de aur pe eșarfa drapelelor (Onofreiu, Bolovan, 2006: 81). În 13 noiembrie 1789, *Wiener Zeitung* apreciază calitățile noilor trupe intrate în componența armatei imperiale, în urma unor conflicte, făcând iarăși referire la „latinitatea” acestora, ca sursă a virtuților războinice a recent militarizaților țărani, precum și „răspunderea” derivată din această descendență nobilă: „Este de dorit ca cel de-al II-lea Regiment grăniceresc român transilvănean să aibă mereu posibilitatea de a face dovada virtuților sale de război, deoarece într-un asemenea caz lumea s-ar convinge că simbolul *Virtus Romana Rediviva* – care a fost dat regimentului, este adevăratul și neîndoielnicul simbol al acestei națiuni” (Onofreiu, Bolovan, 2006: 81).

Contribuția administrației imperiale la procesul de construire a identității naționale a românilor reprezintă o parte a procesului de întărire a dominației asupra noii provincii și asupra populațiilor băștinașe. Pe de altă parte, demersurile care vizau emanciparea românilor, dincolo de demofilismul împăratului Iosif al II-lea, erau și o consecință a strategiilor de extindere a administrației imperiale și de contrabalansare a puterii de aristocrației maghiare și a celorlalte stări transilvănene (sașii și secuii) (Verdery, 1983; Bernath, 1994: 76-85).

Această privire imperială reiese din multe descrieri ale românilor produse în secolele XVIII-XIX de către funcționari și reprezentanți ai administrației imperiale. Un alt exemplu, cât se poate de sugestiv pentru a ilustra *diferența imperială* în raport cu românii, găsim

în însemnările arhiducelui Joseph Rainer de Habsburg privind călătoria sa de documentare din 1810, în Maramureș și Bucovina:

„luați la un loc, acești români sunt adevărați copii ai naturii, prin urmare buni, deschiși și liniștiți; ei sunt mult mai buni decât confracții lor de la Dunăre, de pe Olt și Mureș, rareori dispuși la furt, însă deosebit de neciopliți, cea mai mare vină purtând-o nespusa ignoranță a preoților lor care nu se deosebesc de ei decât că pot să le citească liturghia, încât nu le pot da nicio instrucție. Prin formarea de clerici instruiți (și) prin înființarea de școli s-ar putea crea cetățeni folositori date fiind talentele lor. [...] Sunt puține regiuni ale Europei care sunt [ca în Bucovina] atât de sălbatice [încât], trecând prin acestea, te crezi strămutat în America prin aceea că imaginea, din însemnările călătorilor, a regiunilor sălbatice de acolo se potrivește întocmai cu a celor de aici.”¹⁶

Pentru legitimare, în secolul al XVIII-lea Habsburgii și-au atribuit rolul de împărați creștini, insistând asupra originilor antice în construcția și diseminarea mitului imperial. Punctul de convergență dintre descendența „romană” a familiei de Habsburg și cea a românilor a reprezentat nucleul politicii de loializare. Apelul la originea romană a Casei de Habsburg s-a accentuat în perioada înființării graniței militare, rețeaua de școli apărută în această perioadă a promovat intensiv tradiția romană. Mitul împăratului Traian revine în forță odată cu Școala Ardeleană, fiind constant popularizat prin intermediul instituțiilor bisericești și școlare (Maior, 2004: 21), având loc o analogie cu mitologia imperială habsburgică și contribuind la eforturile de transformare a țăranilor români în „cetățeni folositori” pentru Imperiu. Latinitatea românilor este evidențiată și validată și în contextul vizitelor imperiale ale lui Iosif al II-lea și a lui Francisc I, influențând toponimia locală într-o manieră reprezentativă pentru ceea ce înseamnă utilizarea istoriei pentru a crea sens și legitimitate în acele timpuri, cu puternice reverberații în durată lungă.

„Cu ocaziunea uneia din călătoriile sale în Ardeal, împăratul Iosif al II-lea (1773, 1783 și 1786) incredințându-se că Românii sunt latini a exclamat: *Salve sis tu parve Romuli nepos* – adică «mântuit să fii micule nepot a lui Romul» exclamațiune pe care marele filoromân maiorul Cosimelli a eternizat-o, numind satul Lunca Vinului: Parva; satul Vărarea: Nepos; satul Strâmba: Romuli; iar satul Salva, de lângă Năsăud, cu acest nume existând încă din vechime”. (Moisil, 1938-1939: 450)

Intervenția imperială în toponimia locală s-a impus dincolo de geografie și administrație, devenind parte din mitologia locală care avea să hrănească memoria colectivă și să genereze peste generații un complex de superioritate pe care unii istorici recentți au ajuns să-l numească „mentalitate grănicerească”¹⁷ Povestea

schimbării numelor celor patru localități în urma vizitei imperiale s-a fixat în folclorul local și s-a transmis peste generații, fiind reprezentativă pentru ceea ce înseamnă moștenirea imperială habsburgică în plan cultural. Însă intervenția imperială în vederea modelării și transformării comunităților țărănești militarizate s-a petrecut pe mai multe planuri, modificând profund structura satelor și peisajul, adică universul material și imaterial al grănicerilor năsăudeni. Pe lângă consolidarea militară a frontierelor, începând din vremea Mariei Tereza s-a pus la punct o rețea de extragere a resurselor naturale din regiune și transportare spre centrul imperiului, extinsă pentru prima dată până la marginile acestuia (Turnock, 1990). În acest context, prin munca țăranilor-grăniceri îndrumați de ofițeri și ingineri imperiali, a fost curățat Someșul, umplut de grinzi și nisip, reamenajat pentru transportul sării, precum și a plutelor venite pe Someșul Mare cu lemne și minereuri din Munții Rodnei. Pe lângă regularizarea râului, s-au construit poduri și s-au aliniat casele de-a lungul apei și uliței centrale. Acest efort de modernizare și raționalizare a fost un amplu efort de supunere și capitalizare a naturii, cum se poate citi și din oda închinată lui Carol baron de Enzenberg de maiorul Cosimelli (Herța, Cosma, 2020: 58), fiind ilustrativ pentru complexitatea dominației imperiale în regiune.

Legătura strânsă dintre loialitatea dinastică și dezvoltarea identității naționale a fost reflectată din plin în timpul revoluției de la 1848, când grănicerii năsăudeni au luptat împotriva revoluției maghiare (Andrei, 1996: 85-87). Conflictele militare purtate în zonă în contextul revoluției au asociat la nivelul memoriei colective trauma distrugerilor și violențelor provocate de armatele maghiare, cu lupta românilor loiali dinastiei pentru apărarea identității naționale în cadrul monarhiei.

După desființarea regimentului grăniceresc în 1851, sloganul *Virtus Romana Rediviva — Patria-Națiunea* a împodobit, alături de tabloul împăratului, Gimnaziul Român Francisc Iosefian înființat la Năsăud în 1863 (Șotropa, Drăganu, 1913: 154). Inscricțiunea „Patria-Națiunea”, este relevantă pentru concepția națiunii în rândul grănicerilor năsăudeni conform căreia desăvârșirea națională a românilor trebuia să se petreacă în cadrul Imperiului Habsburgic. Aceasta ne duce cu gândul la observația istoricului Sorin Mitu, conform căreia conceptul de „patrie” la românii ardeleni, în special în prima jumătate a secolului al XIX-lea nu se suprapunea peste cel de „națiune”. Patria avea un înțeles strict teritorial iar în cuprinsul ei puteau coabita mai multe națiuni, în timp ce națiunea avea un înțeles etnic (Mitu 2006: 120). Loialitatea românilor a fost construită și cultivată pe nivele multiple, patrie, națiune, împărat.

Încă din perioada consolidării graniței militare, administrația imperială a acordat o importanță crescută construirii și extinderii rețelei școlare, învățământul fiind unul dintre instrumentele principale de cultivare a loialismului și atașamentului față de Casa de Habsburg

și față de Imperiu, fiind în același timp și mijlocul cel mai eficace al germanizării elitelor (Andrei, 2006: 260). După desființarea graniței militare și dezamăgirea aferentă acestui fapt, sistemul educațional s-a transformat treptat într-un nucleu de rezistență și propagare a ideilor naționale, înregistrându-se o mutație spre loialitatea națională. Evoluția învățământului românesc în zonă reflectă destul de clar aceste mutații și mutarea atenției burgheziei intelectuale în creștere către consolidarea identității naționale, având loc treptat o atenuare a rolului habsburgilor în viața românilor. Pe lângă păstrarea drepturilor „grănicerești” și a unor proprietăți și bunuri materiale, înființarea în 4 octombrie 1863 a liceului de la Năsăud (*Gimnaziului român Francisc Iosefian*) și păstrarea districtului ca entitate teritorială distinctă, fără a fi realipit districtului săsesc bistrițean, au reprezentat principalele lupte ale intelectualității năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Cosma, 2008: 189).

Deși a avut viață scurtă, regimul liberal a avut drept consecință debutul unui dezgheț politic general, resimțit și de românii din Transilvania. Burghezia intelectuală năsăudeană, dezvoltată în secolul al XIX-lea pe filieră clericală, militară și administrativ-juridică, s-a implicat tot mai mult în mișcarea națională, urmărind în principal două direcții majore. Prima direcție presupunea participarea la toate marile evenimente și luări de poziții „românești”, iar a doua viza apărarea intereselor locale, proprii (Onofreiu, 2005: 65). De la Viena, acum liberală, fruntașii grănicerilor, încadrându-se direcției ce cuprinse întreaga elită românească, încercau să obțină drepturi considerate necesare dezvoltării unei națiuni moderne. Argumentația ce stă la baza petițiilor adresate puterii imperiale evidențiază deopotrivă noile raporturi cu puterea imperială, cât și evaluarea propriei identități în cadrul imperiului. Sunt cuprinse aprecieri general-românești, regional-transilvănene și habsburgo-centrice, unitatea românească fiind exprimată în termenii unei „Români austriece” (Cârja, 1998: 249). În logica loialității dinastice îndelung exersată și deja internalizată de elita intelectuală năsăudeană, argumentul principal pe care reprezentanții năsăudenilor mizau era lupta sub flamura negru-galbenă, lupta pentru împărat fiind echivalată de multe ori cu lupta pentru națiune (Cârja, 1998: 255). Având în vedere că apelul la identitatea proprie reprezintă argumentul fundamental, istoricul Ion Cârja desprinde câteva caracteristici din discursul fruntașilor, schema identității având trei timpi: **trecut** – popor cu origine ilustră, fidelitate seculară față de dinastie; **prezent** – dovezi indiscutabile ale fidelității față de împărat, merite excepționale în timpul revoluției; și, în consecință, un **viitor** pe măsura acestor mărețe antecedente (Cârja, 1998: 249). În fond legitimarea pretențiilor grănicerești își are fundamentul în politica imperială din secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, când originea

latină a românilor a fost una dintre direcțiile principale ale discursului propagandistic austriac, evidențiindu-se virtuțile pe care românii aveau misiunea să le reînvie în cadrul monarhiei habsburgice.

Concluzii

Pentru românii transilvăneni, încorporați în Imperiul Habsburgic la sfârșitul secolului al XVII-lea, latinitatea devine biletul de intrare în lumea civilizată, fiind temelia procesului de construire a națiunii moderne (*nation-building*), la care contribuie din plin elita intelectuală indigenă, administrația imperială și Biserica Greco-Catolică rezultată din desprinderea de creștinătatea răsăriteană a unei părți din cler și a enoriașilor pe care aceștia-i păstoreau. Acest proces se petrece sub semnul civilizării și întoarcerii în Europa întruchipată de creștinătatea occidentală și de monarhia habsburgică, care-l subsumează intereselor imperiale de consolidare a statalității și a loialității dinastice. Latinitatea ca argument al nobleței și al europenității românilor conține pe lângă ideea ieșirii dintr-o stare de înapoiere și decădere datorată ocupațiilor succesive de către maghiari și otomani, legitimitatea revendicării de drepturi politice în efortul îndelungat de ameliorare a decalajelor față de națiunile privilegiate ale Transilvaniei.

Procesul de naționalizare a unei populații se desfășoară prin instituții precum școala și armata (Quiroga, 2013: 24-26) fiind coordonat de statul național, însă în cazul românilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni, instituțiile în cauză țineau de administrația imperială iar forjarea conștiinței identitare era parte a procesului de transformare a țăranilor în cetățeni folositori și loiali Imperiului și a edificării și consolidării statalității imperiale în Transilvania devenită semi-periferie a economiei capitaliste globale (Parvulescu, Boatcă, 2022: 49). Acest triplu proces – de construire a identității naționale, de „civilizare” a țăranilor și de loializare a populației românești – s-a ancorat în ideea latinității românilor și reprezintă punctul de plecare pentru paradigma europenității și dez-orientalizării. Miza politică a latinității este vizibil mai mare pentru românii ardeleni, după cum se observă în ultimele decade ale monarhiei austriece, când loialitatea dinastică este dublată de rezistența/opoziția față de administrația maghiară reinstaurată în Transilvania ca parte a puterii imperiale, în configurația dualismului austro-ungar. Autohtonismul dacist care se dezvoltă peste munți în ultimele decade ale secolului al XIX-lea și care are o vizibilă dimensiune anti-imperială și anti-colonială, nu are priză la intelectualitatea ardeleană, unde se petrecere o vulgarizare a ideilor latiniste prin intermediul clerului și al învățătorimii, în strânsă legătură cu opoziția față de administrația budapestană.

Note:

1. Acest articol are ca punct de pornire textul conferinței „The Birth of Romanian Nation Revisited” susținută la Universitatea din Granada, Spania, în cadrul workshopului *Decolonizing Identities: Belonging and Rejection of/from the Global South*, 11-12 nov. 2016. O versiune în limba spaniolă a textului conferinței a fost publicat cu titlul „El nacimiento de la Nación Rumana Reexaminado. Una Mirada Decolonial” în volumul Chiara Olivieri, Antonio Ortega Santos, eds., *Decolonizando Identidades. Pertencia y Rechazo de/desde el Sur Global*, (Granada: Universidad de Granada/Instituto de Migraciones, 2017). Câteva idei și scurte fragmente referitoare la legătura dintre latinitate și politicile imperiale de loializare a românilor au fost integrate în studiul „Inventing the Romanian Peasant in Transylvania during the Nineteenth Century” din volumul Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga, Maria Sass, eds., *Ruralism and Literature in Romania* (Berlin: Peter Lang, 2019), 165-190. De asemenea, câteva idei și scurte fragmente referitoare la dezvoltarea științelor folclorului în cultura română transilvăneană au fost integrate în studiul „Népismeret a társadalomszabályozás folyamata és a nacionalizmus között. A román klerikusok és a néprajzkutatás kezdetei a 19. századi Erdélyben” în Keszeg Vilmos, Szász István Szilárd, Zsigmond Júlia, eds., *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22: Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák* (Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2014), 163-184.
2. Anca Parvulescu și Manuela Boatcă oferă o descriere a conceptului în introducerea lucrării lor, pornind de la folosirea inițială pentru a descrie procesele de amestecare rasială, culturală și lingvistică în Caraibe și evidențiind evoluția acestui termen care a ajuns treptat să definească un mod de transformare bazat pe relații de putere inegale care caracterizează modernitatea/colonialitatea și care implică deposedarea, colonizarea și înrobirea. Spre deosebire de termeni precum hibridizarea sau transculturația cu care este adeseori comparat, creolizarea nu se referă la mixarea unor elemente egale. Așa cum a fost articulată de o literatură critică în creștere, folosirea conceptului de creolizare contestă ideea de Europă ca entitate coerentă din punct de vedere geografic, cultural, religios și rasial. În cazul acestei lucrări, așa cum subliniază autoarele, proiectul implică creolizarea uneia dintre formațiunile subalterne ale Europei, Transilvania, prin înlocuirea oricărei lentile etnice care revendică regiunea pentru un proiect național, cu cadrul unei entități multi-etnice și multilingve dezvoltată prin integrarea succesivă în mai multe structuri imperiale. Acest exercițiu se bazează în mod necesar pe creolizarea teoriei prin recuperarea istoriilor și experiențelor subalterne atât în cadrul coloniilor, cât și al imperiilor și reinscrierea lor în teoria literară și socială. Parvulescu, Boatcă, 2022: 4.
3. Pentru o discuție despre dezvoltarea culturii române și a identității naționale în Principatele Dunărene, vedeți lucrarea *The Making of Modern Romanian Culture: Literacy and the Development of National Identity*, de Alex Drace-Francis (2006), tradusă în 2016 în limba română. Vezi Alex Drace-Francis, *Geneza culturii române moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale 1700-1900* (Iași: Polirom, 2016)
4. Din 1718 (Tratatul de la Passarowitz), pentru aproape douăzeci de ani, Oltenia (*Kleine Walachei*) a fost parte din Imperiul Habsburgic, iar din 1774, o parte din Principatul Moldovei, mai precis din Țara de Sus a Moldovei, a fost anexată de același imperiu, devenind Bucovina.
5. Vezi în sensul acesta și explicația oferită de Cornel Ban în acest număr dintr-o perspectivă geopolitică.
6. Până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, când începe să se impună etnonimul „român”, atât în referirile românilor la ei înșiși, cât și în referirile externilor, denumiri exonymice precum „valahi”, „vlahi”, „blachi” sau „oláh” în maghiară erau utilizate pentru a denumi populațiile romanizate din Europa de Est și Sud-Est (Gherghel 1920: 4-6). În spațiul lingvistic german până în anii cincizeci ai secolului al XIX-lea, când se impune denumirea germană modernă, termeni precum „moldovean” sau „valah” erau folosiți în referirile la acest popor sud-est european (Heitmann 1995: 26). În cazul maghiarilor, românii apar sub denumirea „oláh” tot până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, denumire care ajunge să fie percepută de către intelectualitatea română din menționatul veac ca fiind peiorativă datorită înțelesului secundar de „păstor”, „cioban” (Mitu 2013: 355, 393). Însemnările de călătorie ale britanicilor John Paget (1850) și D. T. Ansted (1862) reflectă faptul că printre călătorii veniți din capătul occidental al continentului, termenul valah era încă în uz la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.
7. Recensămintele operate de administrația habsburgică în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea arată că românii reprezentau peste 50% din populație, ajungând pe la mijlocul secolului al XIX-lea la 50%. Peste 90% dintre români erau țărani, dintre aceștia trei sferturi fiind dependenți de nobili sau zilieri, abia un sfert fiind țărani liberi (Hitchins 2013: 247). De asemenea, faptul că românii reprezintă mai mult de jumătate din totalul populației Transilvaniei este evidențiat în descrierea din 1775 produsă de administrația imperială (Bernath 1994: 212).
8. Textul dietei e cât se poate de categoric: „pentru ca amintirea acestei trădări a lor (a țăranilor) și pedeapsa vremelnică să se întindă și să treacă și asupra urmașilor, și ca toate veacurile să cunoască cât de mare nelegiuire e a te ridica împotriva domnilor: de acum încolo toți țăranii locuitori oriunde în această țară, pierzându-și prin această vinovăție a necredinței libertatea potrivit căreia aveau puțința să se mute dintr-un loc într-altul, să fie supuși domnilor lor de pământ printr-o deplină și veșnică șerbie (*dominis ipsorum terrestribus mera, et perpetua rusticitate sunt subjecti*). *Rusticitas* aci sinonim cu *servitus*. Și să nu aibă mai mult puțința să se mute dintr-un loc într-altul și să se așeze statornic împotriva voinței și învoirii domnilor.” (Prodan, 1989: 350)
9. La polul opus, dacismul reprezintă una dintre versiunile radicale ale reacției autohtoniste care se profilează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și care culminează în propaganda național-comunistă a lui Nicolae Ceaușescu din ultimele două decenii

- ale regimului său. Această teorie minimalizează pînă la negare efectele romanizării, accentuând continuitatea dintre daci și români.
10. În cele trei volume care compun *Hronica românilor* (1805-1812), acesta prezintă numeroase izvoare istorice pentru a dovedi teoria descendenței din romani a românilor și continuitatea locuirii teritoriilor care au alcătuit fosta provincie Dacia.
  11. *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812) reprezintă una dintre cele mai populare și influente scrieri ale perioadei pe această temă.
  12. Menționez în acest sens scrieri precum *Scurtă cunoștință a istorii românilor* (Buda, 1792-1796), de Samuil Micu, *Despre obiceiurile populare de înmormântare la români* (Viena, 1817) de Vasile Popp sau *Anticele românilor* (Buda, 1832-1833), de Damaschin Bojincă.
  13. Pînă în secolul al XVI-lea limba slavonă era folosită în scrierile bisericești destinate românilor transilvăneni. În contextul Reformei protestante care a cuprins Principatul Transilvaniei provocând profunde schimbări confesionale, apar primele scrieri în limba română, însă cu alfabet chirilic. Din punct de vedere juridic Biserica Ortodoxă era supusă superindendentului calvin iar o serie de hotărâri ale principilor transilvăneni obligă clerul ortodox să predice în limba română pentru ca credincioșii să poată avea acces la cuvântul lui Dumnezeu. Totuși, în practică pînă în primele decenii ale secolului al XVIII-lea sunt întâlniți preoți care nu se conformau acestei cerințe (Iorga, 2007: 37; Furtună, 1915: 109). Alfabetul latin se impune abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.
  14. O altă teorie autohtonistă apărută către sfîrșitul secolului al XIX-lea și extrem de influentă în prima jumătate a secolului al XX-lea plasează ortodoxia și biserica Ortodoxă ca fundament al identității naționale, deși asumă ideea latinității poporului român. Conform acestei teorii, apariția bisericii Greco-Catolice reprezintă o rătăcire a unei părți a națiunii române, datorată dominației maghiare și habsburgice și înstrăinării elitei intelectuale de poporul reprezentat de țărani loiali ortodoxiei și tradițiile ancestrale (Șaguna, 1860; Iorga, 2009: 26).
  15. Conform teoriei lui Walter Mignolo care afirmă că „locuitorii rurali sunt considerați a fi în afara spațiului modern reprezentat de marile orașe” (2015: 78).
  16. *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. I, ed.. Georgeta Filitti (București: Editura Academiei Române, 2004).
  17. Ilustrativ în acest sens este următorul fragment: „Dar cea mai importantă consecință a militarizării a fost nașterea așa-numitei «mentalități grănicerești», care a rezultat din conștiința apartenenței la o unitate administrativă și teritorială strict delimitată, bazată pe similitudinea drepturilor și a libertăților induse de statutul militar, dar și din comunitatea intereselor economice și a aspirațiilor culturale. Foștii grăniceri, care au luat contact cu marile civilizații europene cu prilejul participării la războaiele în care a fost implicată monarhia austriacă la începutul secolului al XIX-lea, și-au creat o viziune proprie asupra statutului lor și au dezvoltat o superioritate atitudinală față de cei din alte zone ale Imperiului” (Sabău, 2015: 37).

Bibliography:

- Ambruster, Adolf. *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* [The Romanity of Romanians: The History of an Idea]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 1993.
- Andrei, Mirela. “Aspecte privind mitul ‘Bunului Împărat’ în sensibilitatea colectivă țărănească din Ardeal la 1848” [Some Aspects Concerning the Myth of the “Good Emperor” in the Collective Peasants’ Sensibility in Ardeal at 1848]. In *Identitate și Alteritate. Studii de imagologie*, edited by Nicolae Bocșan and Valeriu Leu. Reșița: Banatica, 1996.
- Andrei, Mirela. *La granița Imperiului. Vicariatul Rodnei*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2006.
- Ban, Cornel. “Inter-imperiality: A Political Economy Reading.” *Transilvania*, no. 10 (2022): 15-22.
- Ben-Amos, Dan. “The Idea of Folklore: An Essay.” In *Folklore*, vol. 1, *From Definition to Discipline*, edited by Alan Dundes. London and New York: Routledge, 2005.
- Bernath, Mathias. *Habsburgii și începuturile formării națiunii române* [The Habsburgs and the Beginnings of the Formation of the Romanian Nation]. Cluj-Napoca: Dacia, 1994.
- Bichigean, Vasile. “Poëmation de secundae legione Valachica.” *Arhiva Someșană*, no. 2-3 (1925): 13-19; 39-65.
- Bîrlea, Octavian. *Istoria folcloristicii românești* [The History of Romanian Folkloristics]. Bucarest: Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Boacă, Manuela, and Anca Parvulescu. “Creolizing Transylvania: Notes on Coloniality and Inter-imperiality” in *History of the Present: A Journal of Critical History* 10, no. 1 (2020).
- Boacă, Manuela. “Multiple Europes and the Politics of Difference Within.” In *Uneasy Postcolonialisms: Worlds and Knowledges Otherwise* 3, no. 3 (Durham Center for Global Studies and the Humanities, Duke University), 2013, <https://globalstudies.trinity.duke.edu/projects/wko-uneasy-postcolonialisms>.
- Burke, Peter. *O istorie socială a cunoașterii* [A Social History of Knowledge]. Iași: Institutul European, 2004.
- Câmpeanu, Remus. *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea* [Romanian Elites in Transylvania during 18th Century]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2008.

- Cârjă, Ion. "Românii ardeleni și puterea imperială austriacă în perioada 1849-1851. Considerații privind ideologia mișcării petiționare românești" [Romanians in Ardeal and Imperial Power Between 1849-1851]. In *Identitate și alteritate. Studii de imagologie II*, edited by Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, and Toader Nicoară. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1998.
- Constantinescu, Grigore. *Preoți și învățători folcloriști și contribuția lor la dezvoltarea folcloristicii românești (rezumat teză de doctorat)*, București, 1998.
- Cornea, Paul. *Originile romantismului românesc* [The Origins of Romanian Romanticism] Bucharest: Editura Minerva, 1972.
- Cosma, Valer Simion. "'Rădicarea din întunecata prostie'. Imaginea *neamțului* la nivelul clerului nășăudean în prima jumătate a secolului al XIX-lea" ["Rising from the Dark Dumbness"]. In *Arhiva Someșană VII*, no. 3 (2008).
- Cosma, Valer Simion. "El nacimiento de la Nación Rumana Reexaminado. Una Mirada Decolonial." In *Decolonizando Identidades. Pertencia y Rechazo de/desde el Sur Global*, edited by Chiara Olivieri, and Antonio Ortega Santos. Granada: Universidad de Granada/Instituto de Migraciones, 2017.
- Cosma, Valer Simion. "Imaginea *neamțului* în sensibilitatea intelectualității nășăudene" [The Image of the German in the Intellectual Sensibility]. *Caiete de Antropologie Istorică VII*, no. 1-2 (2008): 187-207.
- Cosma, Valer Simion. "Inventing the Romanian Peasant in Transylvania during the Nineteenth Century." In *Ruralism and Literature in Romania*, edited by Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga, and Maria Sass, 165-190. Berlin: Peter Lang, 2019.
- Cosma, Valer Simion. "Népismeret a társadalomszabályozás folyamata és a nacionalizmus között. A román klerikusok és a néprajzkutatás kezdetei a 19. századi Erdélyben." In *Kriza János. Néprajzi Társaság Évkönyve 22: Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*, edited by Keszeg Vilmos, Szász István Szilárd, and Zsigmond Júlia, 163-184. Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2014.
- Cotore, Gheorghe Gherontie. *Despre articulusurile ceale de price* [About the Articles Responsible] [1746]. Alba Iulia, 2000.
- Cotore, Gheorghe Gherontie. *Istoria despre schismăcia grecilor* [History of the Schism of the Greeks] [1746]. Cluj-Napoca: Argonaut, 2008.
- Doyle, Laura. "Modernist Studies and Inter-imperiality in the Longue Durée." In *The Oxford Handbook of Global Modernisms*, edited by Mark Wollaeger, 669-96. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Drace-Francis, Alex. *The Making of Modern Romanian Culture: Literacy and the Development of National Identity*. London & New York: Tauris Academic Studies, 2006.
- Drace-Francis, Alex. *The Tradition of Invention: Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*. London & Boston: Brill, 2013.
- Duțu, Alexandru. *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700-1821)* [Coordinates of the Romanian Culture in the 18th Century]. Bucharest: Editura pentru Literatură, 1968.
- Florea, Virgiliu. *Folcloriști ardeleni. Colecții inedite de folclor* [Folklorists from Ardeal]. Cluj-Napoca: Transilvania Press, 1994.
- Furtună, Dumitru. *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și material* [Romanian Preasts in the 18th Century]. Vălenii de Munte, 1915.
- Georgeta Filitti, ed. *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea* [Foreign Travelers about the Romanian States in XIXth Century], vol. I. Bucharest: Editura Academiei Române, 2004.
- Grancea, Mihaela. *Călători străini prin Principatele dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate și alteritate* [Foreign Travelers in the Danube Principalities, Transylvania, and Banat (1683-1789): Identity and Alterity]. Sibiu: Editura ULBS, 2002.
- Heitmann, Klaus. *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german* [The Image of the Romanians in the German Linguistic Space]. Bucharest: Editura Univers, 1995.
- Herța, Andrei, and Valer Simion Cosma. "Extragere, transformare și comodificare a naturii în context imperial și post-imperial. Incursiuni preliminare în istoria căii ferate Salva-Vișeu" [Extraction, Transformation, and Commodification of Nature in Imperial and Post-Imperial Context]. *Acta Musei Porolissensis XLII* (2020): 53-67.
- Hitchins, Keith. *A Nation Discovered: Romanian Intellectuals in Transylvania and the Idea of Nation 1700-1848*. Bucharest: The Encyclopedic Publishing House, 1999.
- Hitchins, Keith. *Românii 1774-1866* [The Romanians 1774-1866]. Bucharest: Humanitas, 2013.
- Iorga, Nicolae. *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor* [The History of Romanian Church and Religious Life of Romanians], vol. II. Bucharest: Saeculum, 2012.
- Iorga, Nicolae. *Sate și preoți din Ardeal* [Villages and Priests in Ardeal]. Bucharest, 1902.
- Judson, Pieter. *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2016.
- Lendvai, Paul. *Ungurii* [The Hungarians]. Bucharest: Humanitas, 2013.
- Maior, Liviu. *Habsburgi și Români. De la loialitatea dinastică la identitatea națională* [Habsburgs and Romanians: From Dynastic Loyalty to National Identity]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2006.
- Maior, Liviu. *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați* [Romanians in the Habsburg Army: Forgotten Soldiers and Officers]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2004.
- Marica, George M. *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea* [Studies of History and Sociology of Romanian Culture in Ardeal during the 19th Century], vol. I. Cluj-Napoca: Dacia, 1977.
- Marino, Adrian. *Pentru Europa. Integrarea României. Aspect ideologice și culturale* [For Europe: The Romanian Integration:

- Ideological and Cultural Aspects]. Iași: Polirom, 2005.
- Matei, Sorin Adam. *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor* [The Boyars of the Mind: Romanian Intellectuals Between Prestige Groups and the Free Market of Ideas]. Bucharest: Compania, 2004.
- Mignolo, Walter. *Dezobediința epistemică. Retorica modernității. Logica colonialității și gramatica decolonialității* [Desobediencia epistémica]. Cluj-Napoca: Idea, 2016.
- Miron, Greta-Monica. *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)* [The Greek-Catholic Church in Transylvania (1697-1782)]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2004.
- Mitu, Sorin. *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne* [European Images and Romanian Mentalities in Early Modern Transylvania]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Mitu, Sorin. *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități* [My Transylvania: Histories, Mentalities, Identities]. Iași: Polirom, 2013.
- Moisil, Iuliu. "Biografia lui Anton Cosimelli" [Anton Cosimelli's Biography]. *Arhiva Someșană*, no. 25, Năsăud, October 1938 – March 1939.
- Neagotă, Bogdan. "Idea romană și comparatismul genetic latinizant în studiile de folclor românesc" [The Roman Idea and Latinizing Genetic Comparatism in Romanian Folklore Studies]. *ORMA. Revistă de studii etnologice și istorico-religioase*, no. 16 (2011).
- Neumann, Victor. *Tentația lui homo europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est* [The Temptation of *Homo Europaeus*: The Genesis of Modern Ideas in Central and Southeast Europe]. Iași: Polirom, 2006.
- Onofreiu, Adrian, and Ioan Bolovan. *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean* [Documentary Contributions in respect to the History of the Border Regiment in Năsăud]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 2006.
- Onofreiu, Adrian. "Aportul districtului Năsăud la mișcarea națională românească din Transilvania (1861-1876)" [The Importance of the Năsăud District in the Romanian National Movement in Transylvania (1861-1876)]. *Arhiva Someșană* IV, Cluj-Napoca, 2005.
- Păclișanu, Zenovie. *Biserica și românismul* [1910] [The Church and Romanianness]. Târgu-Lăpuș: Galaxia Gutenberg 2005.
- Pál, Judit. "Integrarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic la sfârșitul secolului al XVII-lea" [The Integration of Transylvania in the Habsburg Empire at the End of the 17th Century]. In *Austrian Influences and Regional Identities*, edited by François Bréda, Valentin Trifescu, Luminița Ignat-Coman, and Giordano Altarozzi. Bratislava: Ab Art, 2012.
- Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2022.
- Pascu, Ștefan. *Bobîlna*. Bucharest: Editura Științifică, 1963.
- Pop, Ioan-Aurel. *Biserică, societate și cultură în Transilvania secolului al XVI-lea. Între acceptare și exclude* [Church, Society, and Culture in 16th Century Transylvania: Between Acceptance and Exclusion]. Bucharest: Editura Academiei Române, 2012.
- Prodan, David. *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848* [The Problem of Serfdom in Transylvania 1700-1848]. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Prodan, David. *Supplex Libellus Valachorum*. Bucharest, 1967.
- Quiroga, Alejandro. "La nacionalización en España. Una propuesta teórica." *Ayer. Revista de Historia Contemporánea* 90, no. 2 (2013).
- Sabău, Septimia Claudia. „Și ne-au făcut din grănițeri, țărani...” *Mentalități colective în satele năsăudene foste grănicerești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* [Collective Mentalities in Năsăud Border Villages in the Second Half of the 19th Century]. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.
- Șaguna, Andrei. *Istoria bisericii ortodoxe resaritene universale* [The History of the Universal Eastern Orthodox Church]. Olmutz, 1860.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.
- Șăineanu, Lazăr. *Istoria filologiei române, cu o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870-1895): Studii critice* [The History of Romanian Philology]. Bucharest: Editura Librăriei Socec & Co., 1895.
- Scott, James C. *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane*, translated by Alina Pelea. Iași: Polirom, 2007.
- Șotropa, Virgil, and Nicolae Drăganu. *Istoria școalelor năsădene: scrisă cu prilejul jubileului de 50 de ani de existență (1863-1913) a gimnaziului superior fundațional din Năsăud* [The History of Năsăud Schools]. Năsăud, 1913.
- Șotropa, Virgil. "Regimentul Grăniceresc Năsăudean" [The Năsăud Border Regiment]. *Arhiva Someșană*, no. 2, Năsăud (1925): 1-11.
- Țichindeleanu, Ovidiu. "Prefață" [Preface]. In Walter Mignolo, *Dezobediința epistemică. Retorica modernității. Logica colonialității și gramatica decolonialității* [Desobediencia epistémica]. Cluj-Napoca: Idea, 2016.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford & New York: Oxford University Press, 1997.
- Tóth, Zoltán I. *Primul secol al naționalismului românesc ardelean (1697-1792)* [The First Century of Romanian Nationalism from Ardeal]. Bucharest, 2001.
- Turnock, D. "Transport for Romania's Carpathian Forests: Improved Accessibility through Technological Change." *GeoJournal* 22, no. 4 (1990): 409-428.
- Verdery, Katherine. *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. Los Angeles: University of California Press, 1983.
- Wolf, Larry. *Inventing Eastern Europe: The Map of the Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994.